

Fráňa Šrámek

/ 1877 - 1952 /

Básník, prozaik, dramatik a publicista, přední představitel básnické generace vstupující do literatury na počátku 20. století ve znamení radikálního sociálního buřičství, s ideálem svobodně a plně prožívaného života. Šrámek odkryl české literatuře cestu k zachycení vnitřního citového a smyslového prožitku. Vytvořil básnický jazyk založený na osobitém přehodnocení prostředků symbolistické poetiky a současně inspirovaný lidovou tvorbou: vyznačuje jej silná emocionálnost a bohatá obraznost, umění náznaku a podtextu a lyrického postižení atmosféry. Šrámekův lyrismus podnětně zasáhl nejen do podoby předválečné české poezie, ale také do vývoje prózy a dramatu, a výrazně ovlivnil i následující wolckrovskou generaci.

Fráňa Šrámek se narodil 19. 1. 1877 v Sobotce jako syn berního úředníka. Rané dětství prožil v Sobotce, která byla rodištěm jeho matky; později se sem pravidelně vracel na prázdniny k matčiným rodičům a od r. 1918 k matce, která se sem po ovdovění vrátila. Jako chlapec se s rodiči několikrát stěhoval: r. 1882 do Zbiroha, r. 1885 do Písku, kde vychodil obecnou školu a prožil léta gymnazijních studií, zprvu s rodiči, po otcově novém přeložení do Zbiroha sám. K píseckým studentským letům – podobně jako k rodné Sobotce – se později váže řada jeho prací. Poslední třídy gymnázia vychodil v Roudnici, kde r. 1896 maturoval; téhož roku se zapsal na právnickou fakultu v Praze. R. 1899 nastoupil jako jednoroční dobrovolník vojenskou službu v Českých Budějovicích; pro své antimilitaristické smýšlení byl potrestán prodloužením služby o rok, který strávil v rakouském Freistadtě. Po skončení vojenské služby se vrátil k rodičům do Budějovic a pokračoval ve studiu práv. Studia však nedokončil; po uveřejnění prvních veršů (v Neumannově Novém kultu 1901) a po prvních publicistických zkušenostech (v budějovické Stráži lidu) se rozhodl pro literární dráhu. Od r. 1903 žil v Praze, stal se členem Neumannovy literární družiny a aktivně se zapojil do anarchistického hnutí. Spolupracoval s několika anarchistickými a socialistickými časopisy, sám redigoval časopis Práce (1905–06). R. 1905 byl vězněn pro účast na studentských demonstracích a téhož roku při svém povolání na vojenské cvičení strávil čtyři týdny v garnizónním vězení pro antimilitaristické vystoupení v tisku (báseň *Pišou mi psaní* a prohlášení v Práci). Po vypuknutí světové války narukoval na ruskou frontu, brzy se však jako nemocný vrátil domů; v červnu 1915 odešel znovu na frontu, tentokrát do Itálie a Rumunska. Ke konci války byl přeložen k útvaru válečného tisku do Vídně. Po návratu z války krátce spolupracoval s Neumannovým Červnem, pak se sblížil s okruhem kolem K. Čapka; v podstatě však zůstal už mimo literární sku-

piny a nevyvíjel ani dřívější politickou aktivitu. Žil v Praze, přičemž pravidelně zajížděl do svého rodného kraje. Za okupace z protestu téměř nepouštěl svůj pražský byt. Roku 1946 byl jmenován národním umělcem. Zemřel 1. 7. 1952 v Praze.

Šrámkova tvorba obsahuje všechny hlavní literární druhy, poezii, prózu i drama; přece však ústřední místo mezi nimi patří lyrice, která dává základní charakter celému dílu a tematicky i stylově je sjednocuje. Podobně jako jeho generační druzi byl i Šrámek na počátku své literární dráhy ovlivněn symbolistně dekadentní poetikou, i když ji současně negoval. Pod jejím dojmem vznikaly jeho mladistvé verše, zachované jen ojediněle (mj. i rukopisná sbírka *Rozbolestněný ženami*, vydaná až r. 1964). Vliv poezie 90. let doznívá ještě v první Šrámkově básnické knížce *Života bído, přec tě mám rád* (1905); upomínají na ni motivy erotické deziluze a milostná ztroskotání, nálada „v předvečer konce“, promítaná do charakteristických scénérií snových nočních krajin, ztracených a pustých míst. Původní symbol se tu však proměňuje v obrazný náznak, vtěsnaný na minimální plochu v kontextu zcela odlišném, dráždivě neurčitý a silně expresivně zabarvený, pracující často s neobvyklým „zkratkovitým“ spojením slov a směřující k postižení vzrušené, napjaté citové atmosféry a subjektivního životního pocitu. Druhou, kontrastní složkou Šrámkova básnického stylu je rovina věcného sdělení, pracující s přímým pojmenováním a často s prostředky hovorové češtiny, někdy i s vulgarismy, které podtrhují tuto obnažující a provokující věcnost. Této složce odpovídá i převládající forma písně s hojnými paralelismy a opakováním, s citáty nebo parafrázemi lidových písní a popěvků. Konfrontací obou jazykových složek dosahuje Šrámek zvláštního emocionálního zabarvení svých veršů, jehož podstatou je ironie a sebeironie; konfrontuje se tu totiž současně i dvojí citová poloha, vzájemně se popírající a znevažující: touha a skepse, vášnivě přiznání k životu a stejně vášnivě popěračství, jimiž básník reaguje na sociální realitu své doby.

Konflikt se starým světem promítá Šrámek nejčastěji do roviny citové a erotické. Polarita snu a skutečnosti, střetnutí individuální touhy po životním naplnění se společenskou skutečností dodává intimním milostným dramátům osten sociálního protestu. Bezprostředněji se tento protest ozývá ve verších s tématy sociální bída a vzpoury, jež se objevují v Šrámkově první sbírce a zejména v řadě básní, jež zůstaly převážně mimo knižní vydání, zato však se masově rozšířily v dělnickém hnutí a dlouhá léta v něm žily jako revoluční písně (*V boj; Havířská; Velká stávka – Milión paží; Psi chorál; Raport* aj.). Agitační charakter má i útlá knížka antimilitaristických veršů, stylizovaných do podoby lidového popěvku, *Modrý a rudý* (1906). Projevují se v ní dva příznačné rysy: bytostný odpor k válce a militarismu, který patřil k nejsilnějším stránkám jeho díla i později, když už bylo obráceno jiným směrem, a zřetel k lidovému čtenáři, jenž souvisel s generační snahou o sblížení literatury se životem a o zživotnění básnického jazyka.

Na konci prvního desetiletí, v souvislosti s básnickým odchodem z politického života, se proměňuje i charakter jeho díla: odtud se stále zjevněji soustřeďuje k tomu, co je v lidském životě nejméně zasaženo deformujícím tlakem společnosti, k intenzivnímu milostnému prožitku, ke vztahu člověka k přírodě a zejména k mládí, které vnímá svět otevřenými smysly a nezkaženým citem. Tuto Šrámkovu orientaci posílila válka; právě v konfrontaci s otrěsnými válečnými zážitky nalézá v elementárních životních projevech, v plnosti citového a smyslového vyžití základní hodnotu a jistotu, jež mu umožňuje radostné přitakání životu „přese vše“, třebaže se nemůže stát – zvláště ne ve své jednostranné poválečné podobě vitalistického „kultu smyslů“ – trvalejším uměleckým východiskem. Básnickou sbírku *Splav* (1916) dělí od prvních dvou nejen celé desetiletí, ale především atmosféra smyslové pohody a životní plnosti, kterou je prosycena. Básník v ní zachytil okamžiky citového rozdychtění a smyslového opojení, chvíle, kdy člověk stojí blízko přírodě a splývá s jejím rytmem, kdy se dostává ke slovu prapůvodní, přírodní a pudový základ lidské bytosti. Proto Šrámek volí k postižení elementárních prožitků a pocitů obrazy založené na paralele mezi člověkem a přírodou nebo upomínající na mytický dávnověk lidstva, na život nenarušený civilizací a nekomplikovaný kulturou, obrazy ze života pastevců, lovců a kočovníků nebo z oblasti blízké pohádkové představitosti. S dobovou vlnou předválečného naturismu spojuje *Splav* obrat k přírodě i zjištěná smyslová vnímavost, nikoliv však konkrétní předmětnost zobrazení. Podstatným rysem Šrámkovy poezie zůstává i nadále neurčitost, rozplývavost a nedořečenost; sleduje stejně jako předtím neklidnou hladinu subjektivního vnitřního prožívání, nevýslovnost touhy, nepojmenovatelnost stesku, nezřetelnost snu; v pozadí tu zůstává přítomno i někdejší napětí mezi snem a skutečností, jež obestírá Šrámkovu lyriku neurčitým steskem a melancholií. V druhém vydání (1922) byl *Splav* rozšířen o několik básní civilisticky laděných, v dalším (*Básně*, 1926) o celý oddíl, v němž převládá přírodní lyrika, inspirovaná rodným krajem, i tendence k epickému příběhu. Objevují se tu však i momenty předznamenávající pozdní básnickovy sbírky (*Nové básně*, 1928; *Ještě zní*, 1933), motivy melancholického loučení a hořké životní rezignace. Prostým gestem moudré životní vyrovnanosti, konečného zakotvení v jistotě domova i sepětí s životem lidu vyznívá poslední sbírka básnickova, napsaná pod dojmem okupace a osvobození a nazvaná *Rány, růže* (1945).

Stylistické prostředky, které si Šrámek vypracoval v poezii, uplatňuje i v próze a v dramatu; vyznačuje je lyrizace založená jednak na oslabení vnější dějovosti a na přenesení těžiště vyprávění nebo dramatické akce k vnitřnímu prožitku a vzájemným vztahům hrdinů, k zachycení nálady a citové atmosféry okamžiku, jednak na metaforickém básnickém jazyku, pracujícím – zejména v dialogu – s náznakem, náповědí, podtextem, zámlkou. Tyto rysy charakterizují už drobné lyrické prózy z prvního období Šrámkovy tvorby, v nichž se obdobně jako v jeho mladé poezii sociální

protest promítá nejčastěji do citových dramát touhy a deziluze, do tragického či ironického protikladu mezi představou silného a krásného života a brutální společenskou skutečností (*Sláva života*, 1903; *Ejhle, člověk*, 1904; *Sedmibolestní*, 1905; *Kamení, srdce a oblaka*, 1906; *Patrouilly*, 1909; výbor z nich vydal autor 1919 pod názvem *Sláva života* a 1928 pod názvem *Prvních jedenadvacet.*) Hrdiny Šrámkových povídek jsou vesměs společenští vydědění, lidé výluční nebo sociálně nezakotvení, kteří se dostávají do konfliktu s běžnými společenskými konvencemi a jejichž osudem je zpravidla životní ztroskotání, ať už je výsledkem jejich nonkonformnosti nebo přizpůsobení a morální prohry. Podobný charakter mají i hrdinové nedokončeného generačního románu *Buřiči*, z něhož některé partie Šrámek převzal do svého ústředního prozaického díla, do románu *Stříbrný vítr* (1910, přepr. 1921). Jeho jádrem však učinil příběh citového a smyslového probuzení chlapce a později studenta Jana Ratkina, objevujícího tajemství, krásu i bolest života. Také tento mladičkový hrdina Šrámkův se střetává s nepřátelským světem, s nepochopením, přetvářkou, lžimorálkou; z bolestných zkušeností i proher si však přesto odnáší radostné poselství „stříbrného větru“, příslib krásy a štěstí i odvalu zápasit o ně. Stříbrný vítr patří k nejtypičtějším a nejvýraznějším projevům české impresionistické prózy: souvislá dějová linie a vyprávěčská objektivita je tu nahrazena volným řazením drobných epizod z Ratkinova života, nazíraných médii jeho vnitřních citových prožitků, dojmů a představ.

Obdobnou výstavbu má i následující román *Tělo* (1919), jímž Šrámek uvedl poválečnou vitalistickou vlnu v české literatuře. Vnější dějová osnova tu spočívá v prostém příběhu erotického zrání a životního zakotvení dívky z pražského předměstí, do jejíhož života brutálně zasahuje válka ve chvíli, kdy nalezla svou životní rovnováhu v milostném naplnění. V ústřední postavě Šrámek ztělesnil a oslavil instinktivní, vitální a smyslný typ ženství; život „těla“, živelné opojení tělesností jako základní životní hodnotou, svět vnímaný toliko smysly jako tryskající životní proud jsou vlastním obsahem a smyslem tohoto románu. Šrámek tu došel nejdál nejen v rozložení epické struktury románu, ale i ve své jednostranné senzualistické koncepci, programově omezující pozitivní a smysluplnou lidskou aktivitu na oblast mimospolečenskou, aby ji vzápětí sám zproblematizoval závěrem románu, jenž vyznívá spontánním výkřikem protestu proti válce. Ze stejné polohy vycházejí i Šrámkovy válečné povídky *Žasnoucí voják* (1924), zejména ústřední z nich, nazvaná *První akt*, v níž na postavě vojáka-anarchisty a několika jeho druhů zachytil bezmocnost a bezvýchodnost živelného individuálního protestu, pohlceného nakonec neúprosnou mašinerií válečného řemesla.

Jednoznačná vitalistická manifestace životního kladu byla ostatně jen dočasným zjevem v Šrámkově tvorbě, pro níž je od počátku typická polarita opojení a stesku, touhy a skepse, a v níž má oslava lásky a mládí, chvála intenzivního života citového a smyslového od počátku svůj opačný pól v erotickém pesimismu. Téma milostné deziluze, citové osamělosti a život-

ní prohry se brzo po Stříbrném větru znovu vrací v *Křižovatkách* (1913), trojdílném románovém příběhu několika vykořeněných, milostnou vášní posedlých i drcených postav, i v povídkových sbírkách *Osika* (1912) a *Klavír a housle* (1920); v posledním Šrámkově románu *Past* (1931) vyúsťuje až v nihilistický obraz lásky a ženy.

Dramatika Šrámkova dává podobný obraz jako jeho próza. Po několika impresionistických aktovkách (*Červen*, 1905, aj.) vrací se Šrámek k dramatu svou nejúspěšnější hrou *Léto* (1915). Vytvořil v ní dramatickou paralelu Splavu, hymnus na přírodu a zemi, na lásku a mládí; oslavil v ní životní přirozenost a spontaneitu, čistotu a citovou vřelost, reprezentovanou mládím a postavenou do kontrastu s blazeovanou, povrchní a umrtvující intelektuálštinou. V ústřední postavě Jana Skalníka dotvořil Šrámek svůj typ senzitivního dospívajícího chlapce ze Stříbrného větru; zde k němu vytvořil spoluhráče v postavě venkovské dívky Stázy, v níž ztělesnil svou představu života „po zákonu země“. *Léto* spolu s dramatem *Měsíc nad řekou* (1922) patří k nejvýznamnějším projevům českého jevištního impresionismu, v nichž Šrámek plně rozvinul své působivé prostředky: kresbu nálady a vyjádření vnitřních stavů a citových vztahů hrdinů. Po vitalistickém rozmachu *Léta* je *Měsíc nad řekou* melancholicky laděnou komedií o životní rezignaci, o někdejších „orlech“ se zlomenými křídly, s nimiž dramatik znovu konfrontuje odvahu a naděje mládí, ovšem tentokrát už se závěrem daleko méně jednoznačným. Už z této hry je patrné, jak Šrámek postupně ztotožňuje zápas mezi životem a tím, co jej umrtvuje a znetvořuje, s konfliktem biologického mládí a stáří; jednoznačněji vystupuje tato proměna v dalších dramatech (*Plačící satyr*, 1923, aj.). Zvláštní místo v Šrámkově dramatu má komedie *Hagenbek* (1920), představující Šrámkův zdařilý poválečný rozběh k aktuální politické satíře. Zachytil v ní vzrušenou atmosféru posledních dnů Rakouska a prvních dnů poválečných; v hlavní postavě zkarikoval typ militaristického rakouského generála, jemuž protihráče vytváří zástup zradikalizovaných vojáků a v závěru lid pod okny jeho zámku, a pokusil se tu – s menším úspěchem – i o karikaturu samozvaného politického „vůdce lidu“.

Jan Nepomuk Štěpánek

/ 1783 - 1844 /

Dramatik, herec a režisér, vůdčí postava českého divadla v první třetině 19. století.

Narodil se 17. 5. 1783 v Chrudimi, vystudoval gymnázium v Lito-myšli, filozofii a teologii v Praze. Místo do služeb církve přešel však po